

## موانع کارآفرینی زنان روستایی و بهره‌مندی از فرصت‌های ایجادشده گردشگری و توریسم روستایی

میلاد جودی دمیرچی<sup>۱</sup>

استان البرز-کرج-سه راه دانشکده-پرديس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران [Miladjodi@ut.ac.ir](mailto:Miladjodi@ut.ac.ir)

### چکیده

کارآفرینی روستایی به‌عنوان راهکاری مناسب جهت نیل به توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی برای ایجاد برابری اقتصادی، و اجتماعی و محیطی شمرده می‌شود. این امر به دنبال شناسایی و ایجاد فرصت‌های جدید و نوآوری و خلاقیت در حوزه روستا برای استفاده مناسب و بهینه از محیط و منابع روستاست. زنان امروزه در محیط روستا سهم مهم و بزرگی در نیروی انسانی مورد نیاز در بخش کشاورزی دارند. زنان کارآفرین همیشه در عرصه‌های جهانی منشأ تحولات عظیم در زمینه‌های صنعتی و تولید و خدمات بوده‌اند. در مسیر دستیابی به این امر، موانع و مشکلات بسیاری وجود دارد که با توجه به اینکه زنان با کارآفرینی می‌توانند توانایی‌های خود را آشکار کنند و موانعی که در بروز استعدادهاى خود دارند، رفع نموده و هر روز بیشتر و بیشتر بر جسارت‌های خود بیفزایند. از همین رو، مطالعه حاضر بر روی بررسی موانع موجود در مسیر کارآفرینی زنان در روستا و بهره‌مندی از فرصت‌های ایجادشده از طریق توریسم و گردشگری روستایی است که اشتغال زنان در این بُعد باعث صرفه‌جویی در هزینه‌ها و افزایش درآمد خانوار و همچنین باعث شناسایی استعداد و بهره‌مندی از تمامی امکانات محیطی موجود می‌شود. پیرامون همین موضوع، گردشگری و توریسم در مناطق روستایی یکی از روش‌های کارآفرینی کم‌هزینه برای اشتغال و فعالیت زنان در بخش مختلف و متنوع روستاست که می‌توان با بهره‌گیری و استفاده درست از این مقوله تحوّل بزرگ در جامعه روستایی و زنان برای ثبات مالی و جلوگیری از افزایش فاصله شهر و روستا و همچنین مهاجرت و درآمد و رفاه و همچنین گسترش و به‌روزرسانی کشاورزی ایجاد کرد.

کلیدواژه‌ها: گردشگری روستایی، کارآفرینی زنان، توریسم روستایی، زنان روستایی، کارآفرینی.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت کشاورزی، دانشگاه تهران.

## ۱- مقدمه

امروزه در نظریه‌های جدید توسعه روستایی از کارآفرینی روستایی به‌عنوان راهکاری مناسب برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی برای تغییر الگوی زندگی کنونی، کاهش شکاف شهر و روستا، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی یاد می‌شود. در عین حال، کارآفرینی ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار به‌شمار می‌رود (فرجی سبکبار و همکاران، ۱۳۹۰). آنچه در فعالیت‌های کارآفرینی مهم به‌نظر می‌رسد این است که انسان‌ها به‌صورت تصادفی وارد فعالیت کارآفرینی نمی‌شوند، بلکه آن را به‌عنوان نتیجه یک انتخاب انجام می‌دهند که تحت تأثیر عوامل متفاوتی قرار دارد (Krueger, ۲۰۰۷). در متون توسعه، از کارآفرینی به‌عنوان بازسازماندهی و باز آرایش ساختار اقتصاد روستا نام برده می‌شود (حیدری ساربان، ۱۳۹۲). نقش کارآفرینی و وجود افراد کارآفرین می‌تواند تعیین‌کننده باشد و شاید به‌همین دلیل، اقتصاددانان، کارآفرینی را موتور رشد اقتصادی تعبیر کرده‌اند. کارآفرینی از طریق کشف فرصت‌ها و بهره‌برداری مناسب از آن‌ها، ایجاد فرصت‌های اشتغال و تغییر در محیط زندگی می‌تواند به توسعه کمک کند (فیض آبادی، ۱۳۸۷). کارآفرینان روستایی به‌دنبال شناسایی فرصت‌های جدید، نوآوری و خلاقیت در فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی، کاربری اراضی و استفاده بهینه، متنوع و نوآورانه از منابع روستایی در جهت کسب سود بیشتر هستند (رضوانی و نجارزاده، ۱۳۸۷). امروزه حضور زنان در بازار کار و مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی، به یکی از شناسه‌های مهم توسعه انسانی تبدیل شده‌است؛ زیرا فعالیت‌های اقتصادی زنان، پیوندی مستقیم با فقر و رفاه اجتماعی دارد (اخوان صراف و آراسته، ۱۳۸۶؛ به نقل از فیض، ۱۳۸۸). در تئوری‌های توسعه پایدار روستایی نیز، بر افزایش مشارکت و ایجاد فرصت‌های برابر به خصوص برای زنان روستایی، بسیار تأکید شده است (کرمی، ۱۳۹۰). زنان به‌عنوان یکی از عوامل غیرمشهود و نامرئی در اقتصاد کشاورزی، سهم عظیمی از کل نیروی انسانی مورد نیاز بخش کشاورزی در سطح جهان را تشکیل می‌دهند (خباززاده، ۱۳۹۰). کارآفرینی و اشتغال زنان روستایی ضمن افزایش درآمد خانواده، به‌واسطه کاهش تفاوت و شکاف موجود بین خانوارهای شهری و روستایی، صرفه‌جویی در هزینه‌های تولید محصولات زراعی و دامی، بهبود وضعیت سواد و بهداشت خانواده، تأمین هزینه‌های خانوار به‌عنوان سرپرست و نیز کاهش مهاجرت به شهرها می‌تواند زندگی روستایی و در نهایت کل جامعه را تحت تأثیر قرار دهد، بنابراین، شناسایی استعدادها و کارآفرینی روستاییان، به‌ویژه زنان روستایی و تلاش برای توسعه و تقویت کارآفرینی در فرآیند توسعه روستایی از طریق فراهم کردن زمینه‌های اولیه آن، اهمیت ویژه‌ای دارد (میرترابی و حجازی، ۱۳۹۰). حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی از موضوعاتی است که همیشه مورد پرسش جوامع بوده است. حقیقت این است که در گذشته‌های دور و حتی نزدیک زنان را همانند مردان باور نداشتند که می‌تواند در عرصه‌های مختلف فعالانه حضور داشته باشد. بر اساس این تفکر، نیمی از جمعیت فعال و سازنده جامعه به تدریج از سه دهه قبل ضرورت حضور و مشارکت زنان حس شد و در بسیاری از جوامع زنان پایه‌پای مردان به عرصه اجتماعی آمدند و با پیشرفت علم و شناسایی استعداد و توانایی زنان، زن به‌عنوان یک عنصر تأثیرگذار در جوامع مختلف مطرح شد (بیک‌زاد و همکاران، ۱۳۸۸). از زمینه‌های ارتقاء کارآفرینی زنان روستایی، توجه به گردشگری و صنعت توریسم در مناطق روستایی است. زنان روستایی با صرف کمترین هزینه کمترین ریسک و با آگاهی کامل از استعدادهای قوی درون خویش می‌توانند به اشتغال در زمینه‌های محلی و گردشگری دست یابند (ناصری، ۱۳۹۴).



## ۲- کارآفرینی روستایی

محیط روستایی با توجه به شرایط فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و نهادی خود، محیط کارآفرینی معینی را عرضه می‌کند. موقعیت، منابع طبیعی و مناظر، سرمایه اجتماعی، نظارت روستایی، شبکه‌های اجتماعی و تجاری و فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، تأثیرات پیچیده و پویایی را بر فعالیت کارآفرینی در مناطق روستایی می‌گذارند. کارآفرینی روستایی عبارت است از به‌کارگیری نوآورانه منابع و امکانات روستا در راستای شکار فرصت‌های جدید شغلی (آجیلی، ۱۳۸۹). کارآفرینی روستایی، راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی مناطق روستایی به‌منظور دستیابی به توسعه پایدار در روستا محسوب می‌شود (رکن‌الدین و همکاران، ۱۳۸۹). می‌توان کارآفرینی روستایی را به‌عنوان راهبرد توسعه جامعه روستایی در برنامه‌ریزی در نظر گرفت. اشتغال، تأثیرات بسیار مثبتی بر رفتار و وجهه انسان دارد. از این رو، فراهم کردن شرایط اشتغال برای افراد، موجب ارتقای عزت نفس، کسب وجهه و منزلت اجتماعی (از مؤلفه‌های توانمندی روانی)، تعامل اجتماعی و مشارکت (از مؤلفه‌های توانمندی اجتماعی و در نهایت ایجاد درآمد و توسعه مهارت‌های فرد از مؤلفه‌های توانمندی اقتصادی می‌شود (حیدری ساربان، ۱۳۹۲).

## ۳- کارآفرینی زنان

در عرصه جهانی، زنان خالق، نوآور و مبتکر به‌عنوان کارآفرینان، منشأ تحولات عظیم و بزرگی در زمینه‌های صنعتی، تولیدی و خدماتی شده‌اند و نقش آنان به‌عنوان موتور توسعه اقتصادی، قهرمانان ملی و توسعه صنعتی، محرک و مشوق سرمایه‌گذاری، عامل ایجاد اشتغال، گزینه اصلی انتقال فناوری و عامل رفع خلل و تنگناهای بازار، در جوامع توسعه‌یافته است (آراستی، ۱۳۸۵). کارآفرینی زنان مقوله به‌سرعت در حال گسترش در جهان است. بسیاری از محققان معتقدند که فعالیت‌های کارآفرینی زنان، نقش برجسته‌ای در سلامت اقتصاد ملت‌ها دارد. زنان در مدت کوتاهی توانستند با ورود به عرصه کسب‌وکار تحولات عظیمی در توسعه اقتصادی کشورها ایجاد کنند. چنان‌که آمارها نشان می‌دهد فعالیت‌های اقتصادی زنان ۲۵ تا ۳۵ درصد کل فعالیت‌های جهان را تشکیل می‌دهد (Kantor, ۲۰۰۲). زنان با کارآفرینی می‌توانند توانایی‌های خود را آشکار کنند و موانعی که در بروز استعدادها خود دارند، رفع کرده و هر روز بیشتر و بیشتر بر جسارت‌های خود بیفزایند. زنان در کشورهای در حال توسعه، امید اوّل برای ارتقاء خانواده‌ها و رشد و توسعه کشورهای خود هستند. موفقیت زنان کارآفرین در این جوامع نه تنها سبب سود اقتصادی می‌شود، بلکه منافع اجتماعی و فرهنگی هم ایجاد می‌کند؛ اما میلیون‌ها زن در این کشورها با موانع ساختاری و فرهنگی در کسب‌وکار مواجه‌اند و مشکلات متعددی مانند فقدان سرمایه و قدرت اقتصادی را تحمل می‌کنند (گلرد، ۱۳۸۴). فعالیت‌های کارآفرینانه زنان بستگی به مهارت، دانش، استعداد، توانایی‌های شغلی و تمایل آن‌ها به مفید بودن در جامعه دارد (Rao, ۲۰۱۱).

## ۴- موانع کارآفرینی زنان



در رابطه با تقسیم‌بندی موانع کارآفرینی زنان روستایی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. سازمان بین‌المللی کار موانع کارآفرینی زنان را به این صورت دسته‌بندی کرده است:

۱-۴ موانع رفتاری: زنان اعتماد به نفس کمتر و تصور منفی از خود دارند.

۲-۴ خود موانع ایفای نقش: تعرض بین وظایف مختلف با محدودیت‌های زمانی.

۳-۴ موانع اجتماعی و فرهنگی: دید منفی نسبت به زنان در کار وجود دارد.

۴-۴ موانع تحصیلی: زنان به‌طور نسبی از سطوح تحصیلات کمتری نسبت به مردان برخوردار بوده و اغلب دسترسی محدودی به فرصت‌های آموزشی شغلی دارند.

۵-۴ موانع شغلی: زنان فرصت کمتری در بخش رسمی اقتصاد برای پیشرفت مهارت‌های خود دارند.

۶-۴ موانع زیربنایی: دسترسی به اعتبار، فناوری، خدمات حمایتی، زمین و اطلاعات به‌طور اصولی برای زنان مشکل‌تر است.

۷-۴ موانع قانونی: فعالیت قانونی مستقل برای زنان محدود است (شریفی، ۱۳۹۰)

در تحقیق یعقوبی فرانی و همکاران (۱۳۹۳) عوامل و موانع تأثیرگذار در فرآیند کارآفرینی زنان به ترتیب زیر بیان شده است:

#### ۸-۴ عوامل فردی

می‌توان ویژگی‌های فردی را از مؤثرترین عوامل در فرآیند راه‌اندازی و توسعه کسب‌وکارهای کارآفرینانه دانست. در این زمینه می‌توان به پژوهش ادلاجا و همکاران (۲۰۰۷) اشاره کرد که در آن به تأثیر مثبت برخی ویژگی‌های شخصیتی نظیر: مخاطره‌پذیری، نیاز به توفیق، وجود مرکز کنترل و بر تسهیل و تسریع فرآیند توسعه کارآفرینی کشاورزی تأکید شده است. بر اساس بررسی کیگوندو<sup>۳</sup> (۲۰۰۲) ویژگی‌های شخصیتی، فرد کارآفرین را می‌توان به چهار گروه عمده شامل: ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، ویژگی‌های روان‌شناختی، ویژگی‌های رفتار حرفه‌ای و شایستگی‌های اساسی تقسیم کرد.

#### ۹-۴ عوامل خانوادگی

شرایط و ویژگی‌های نظام خانواده و نحوه تأثیرگذاری آن بر تمایلات و رفتارهای کارآفرینانه، از دیگر عواملی است که مورد توجه محققان زیادی قرار گرفته است. این موضوع، به‌ویژه برای کارآفرینی زنان با توجه به تأثیرپذیری بیشتر کسب‌وکارهای آن‌ها از شرایط و ویژگی‌های خانوادگی، از اهمیت بیشتری بهره‌مند است. بر اساس نظریه ویلیام بایگرو<sup>۴</sup> (۱۹۹۴) تصمیم‌گیری یا فقدان تصمیم‌گیری برای ورود به کسب‌وکار و تعقیب ایده کارآفرینی به عواملی نظیر: شرایط کودکی، وضعیت نظام خانواده، دوستان، الگوی نقش، وضعیت اقتصادی تجارب قبلی بستگی دارد. احمدپور داریانی

۲ Adelaja  
۳ Kiggundu  
۴ Bygrave



(۱۳۸۳) بر مبنای برخی پژوهش‌ها، وضعیت مالی خانواده بر کیفیت اشتغال زنان در بازار کار مؤثر است ناکوی و شهناز (۲۰۰۲) شرایط و نیازهای اقتصادی خانواده را مهم‌ترین عامل در ورود زنان به کارآفرینی دانسته و سپس به شرایط خانواده کارآفرین، حمایت مالی و عاطفی خانواده و در نهایت حمایت شبکه‌های خانواده به‌عنوان سایر عوامل مهم و تأثیرگذار در توسعه کارآفرینی زنان اشاره می‌کند.

#### ۴-۱۰ عوامل اقتصادی

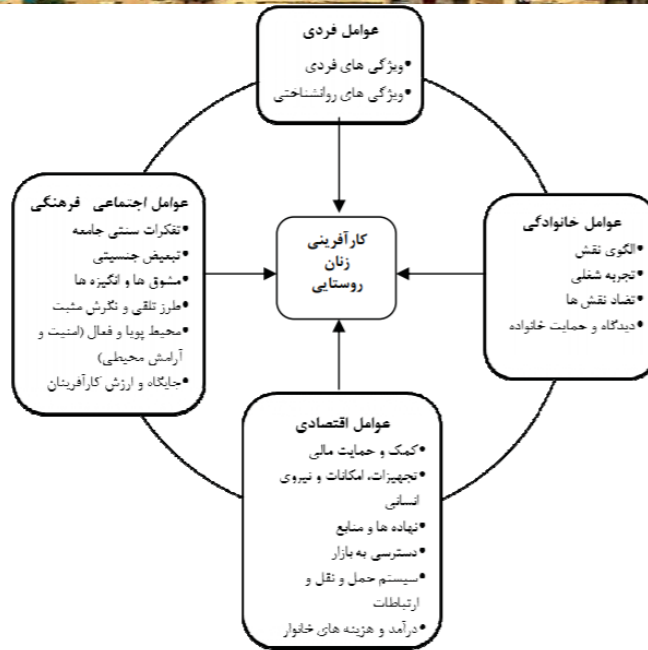
با توجه به نقش عوامل و شرایط اقتصادی در روند راه‌اندازی و توسعه کسب‌وکارهای کارآفرینانه، عامل اقتصادی یکی از موضوعات مورد تأکید در پژوهش‌های مرتبط با عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی است. این موضوع، به‌ویژه در کارآفرینی روستایی به‌دلیل برخی محدودیت‌ها در شرایط اقتصادی محیط روستا اهمیت بیشتری دارد. در این زمینه رکن‌الدین افتخاری و همکارانش (۱۳۸۹) در پژوهشی در محیط‌های روستایی به این نتیجه رسیدند که توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی نیازمند توجه مؤثر به عوامل اقتصادی است. آن‌ها در پژوهش خود پی بردند که برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی مهم‌ترین عامل تأثیرگذار، عامل اقتصادی است و از بین متغیرهای اقتصادی نیز داشتن سرمایه مالی کافی در راه‌اندازی کسب‌وکار را می‌توان مهم‌ترین عامل دانست.

#### ۴-۱۱ عوامل اجتماعی - فرهنگی

در زمینه تأثیر شرایط فرهنگی اجتماعی بر روند توسعه کارآفرینی، می‌توان با مطالعات نتایج پژوهش (آراستی، ۱۳۸۵) در زمینه بررسی عوامل فرهنگی - اجتماعی مؤثر در راه‌اندازی فعالیت‌های اقتصادی کارآفرینانه زنان دانشگاهی ایران نشان داد که اکثر زنان کارآفرین ایرانی مورد حمایت اطرافیان خود قرار گرفته و این نگرش مثبت و موافق اطرافیان به زن کارآفرین، مهم‌ترین عامل تقویت‌کننده در ایجاد کسب‌وکار آن‌ها بوده است.

جدول ۱- (یعقوبی فرانی و همکاران، ۱۳۹۳)

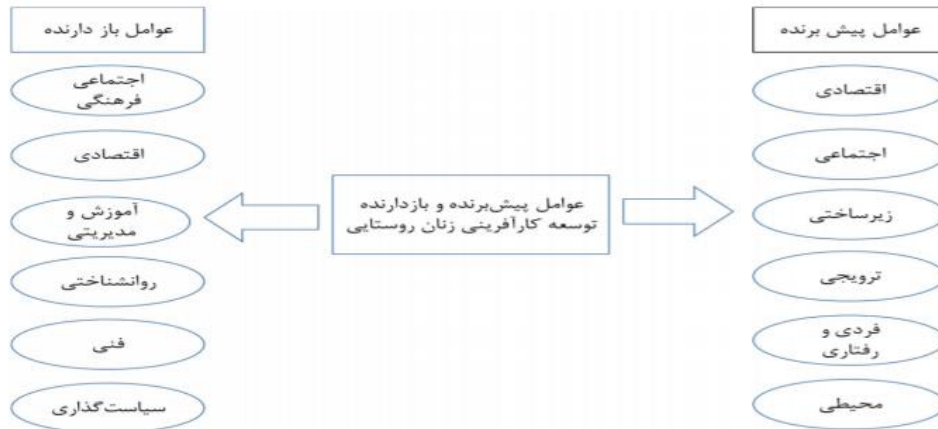




در مطالعات زیر نیز به نتیجه تحقیق در باره موانع کارآفرینی زنان اشاره شده است:

قادر مرزی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی که انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که مهم ترین موانع توسعه کارآفرینی زنان: ضعف مالی شدید، نبود حمایت مالی خانواده ها از زنان، دسترسی دشواری به تسهیلات بانکی به واسطه گرفتن وثیقه زیاد و الزام به آوردن ضامن های معتبر اشاره کرد، زیرا برای شروع فعالیت های کارآفرینی فقط سرمایه انسانی کافی نبوده و سرمایه و منابع مالی هم اهمیت زیادی دارد. بوزرجمهری و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیق خود به این نتیجه دست یافته اند که موانع و چالش های کارآفرینی زنان از نظر کارشناسان در بُعد مالی، شاخص های بروکراسی اداری و اخذ مجوز و در بُعد بازاریابی، شاخص های وجود واسطه ها و دلال ها و فقدان تسهیلات حمل و نقل، مهم ترین موانع و چالش ها پیش روی زنان برای توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی هستند.

جمشیدی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی که به بررسی عوامل پیش برنده و بازدارنده توسعه کارآفرین زنان روستایی انجام داده اند، به این مدل دست یافتند که در شکل زیر نشان داده شده است:



شکل ۱. عوامل پیش برنده و بازبرنده توسعه کارآفرینی زنان روستایی (جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۳)

## ۵- عوامل مؤثر بر کارآفرینی زنان

رویکرد اکثر کشورهای جهان در دهه‌های اخیر به موضوع کارآفرینی و توسعه آن، موجب شده موجی از سیاست‌های توسعه کارآفرینی در دنیا ایجاد شود. کشورهای مختلف به راه‌حلی در سه دهه گذشته برای فائق آمدن بر مشکلات مختلف اقتصادی و اجتماعی روی آورده‌اند که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود:

- توسعه فرهنگ کارآفرینی؛
- انجام حمایت‌های لازم از کارآفرینان؛
- ارائه آموزش‌های لازم به کارآفرینان؛
- انجام تحقیقات و پژوهش‌های لازم در این زمینه (ریبیعی و دل‌باز، ۱۳۹۱).

## ۶- ضرورت و اهمیت کارآفرینی زنان

در کشورهای رو به توسعه، زنان امید اول برای ارتقاء خانواده‌ها و رشد و توسعه کشورهای خود محسوب می‌شوند. موفقیت زنان کارآفرین در جوامع نه تنها سبب سودهای اقتصادی می‌شود، بلکه منافع اجتماعی و فرهنگی هم ایجاد می‌کند. زنان به دلایل متعددی نظیر: بیکاری و کاهش دستمزدها و نارضایتی از شغل قبلی وارد کارآفرینی می‌شوند. با توجه به آمارهای رسمی اخیر، سهم اشتغال زنان فقط ۱۰ درصد است و نرخ بیکاری در میان زنان، خصوصاً نیروی تحصیل کرده افزایش قابل توجهی داشته است. سه دلیل مهم کشورها برای توجه به مقوله کارآفرینی، تولید ثروت، توسعه فناوری و اشتغال مولد است (حیدری مکرر و سارانی، ۱۳۹۶).

## ۷- جاذبه‌های توریسم روستایی

انگیزه‌هایی که باعث می‌شود تا فردی به‌عنوان توریست فرسنگ‌ها مسافت را طی کند و برای مدتی هر چند کوتاه به روستا یا محیط پیرامون آن سفر کند، بسیار وسیع است. مهم‌ترین و اصلی‌ترین جاذبه گردشگری روستایی به‌طور سنتی خود روستاست (منشی زاده، ۱۳۸۲).

#### ۱-۷ جاذبه‌ها یا عواملی را که باعث جذب گردشگران به روستاها می‌شوند، می‌توان به این شرح بیان کرد:

شرایط طبیعی و مورفولوژیکی، شیوه زندگی، آداب و رسوم فرهنگی، صنایع دستی و محلی، جاذبه‌های بکر پیرامونی، حیوانات اهلی و بومی، حیات وحش و حیوانات غیراهلی، گیاهان خاص و کمیاب (گیاهان دارویی)؛ آثار تاریخی و باستانی؛ غذاهای محلی و سنتی؛ فعالیت‌های ورزشی (آبی، هوایی و زمینی) (بقایی، نوروزی، ۱۳۸۴). از آنجاکه گردشگری، به‌ویژه گردشگری روستایی به‌عنوان فعالیتی اقتصادی با ظرفیت زیاد از روند رو به رشدی برخوردار بوده و از سوی دیگر «روستا» که تداوم زندگی افراد در آن به منزله حفظ سرچشمه‌های اقتصاد، تمدن و فرهنگ یک جامعه است (Saleh and Eben, ۲۰۰۲). کشور ما با تکیه بر میراث غنی فرهنگی و چشم‌اندازهای طبیعی خود، جاذبه‌های بی‌شماری را چه در مقیاس داخلی و چه در مقیاس خارجی برای همگان فراهم آورده است. بر همین اساس، از گذشته‌های دور در کانون توجه جهانگردان و سیاحان بوده است (حسین‌زاده دلیر و حیدری، ۱۳۸۲). غنیان و همکاران (۱۳۹۰) به فضای کارآفرینی در گردشگری روستایی ناحیه اورامانات توجه کرده و عواملی چون علاقه‌مندی به تأسیس بنگاه‌های اقتصادی مرتبط با گردشگری، تأسیس و گسترش شبکه‌های تولیدی محلی بین صاحبان کسب‌وکار و وجود امنیت مناسب در سطح منطقه برای کارآفرینان و گردشگران از دیدگاه مردم محلی را در قیاس با دیگر عوامل از جایگاه و اهمیت بهتری در نظر می‌گیرند. قادری و هندرسون (۲۰۱۲) با مطالعه موردی اورامان کردستان، پایداری گردشگری روستایی در ایران را مورد بحث قرار می‌دهند؛ از نکات قابل توجه در تحقیق آن‌ها، مشارکت اندک مردم در برنامه‌های دولتی توسعه گردشگری و همچنین، غلبه داشتن اثرات منفی گردشگری نسبت به اثرات مثبت آن در اوران، قابل ذکر است. رضایی و همکاران (۱۳۹۱) نیز اثرات منفی گردشگری روستایی را در روستای گازرخان شهرستان قزوین مورد توجه قرار می‌دهند. در تحقیق حاضر نیز، اثرات گردشگری در روستای هجیج با استفاده از روش تحلیل عاملی مد نظر قرار گرفته است.

#### ۸- گردشگری روستایی

گردشگری روستایی، نوعی از گردشگری است که از نیمه دوم قرن هجدهم میلادی برای اولین بار در انگلستان و اروپا به‌عنوان کاتالیزوری کارآمد برای مقابله با عدم تعادل روز افزون میان عرضه و تقاضای نیروی کار و در نتیجه، دورنمایی از تشدید بیکاری روستایی، ترویج بخش کشاورزی و تولید صنایع دستی محلی، بهبود شرایط زیست محیطی و پاسداشت میراث فرهنگی بومی و آداب و رسوم محلی در روستا، کاهش مهاجرت‌های افسار گسیخته به شهرها و غیره مطرح گردید. صنعت گردشگری با اتکا به ویژگی‌ها و تاثیرات اقتصادی خود می‌تواند به‌گونه‌ای کامل مؤثر در تحرک و پویایی بخش‌های مختلف اقتصادی جوامع محلی نقش عمده‌ای ایفا کند و در نهایت، به توسعه نواحی روستایی و کم‌رشد کمک کند (پرنیان، ۱۳۹۳).

هم‌اکنون بیش از ۵۰ هزار روستا در ایران وجود دارد که اگر بخواهیم این رقم را در قالب حوزه‌های روستایی ارائه کنیم، تعداد آن به حدود ۸ هزار حوزه روستایی می‌رسد. منظور از حوزه روستایی، مجموعه‌ای روستاست که حداقل حدود ۵ هزار نفر سکنه را پوشش می‌دهد. در این بین براساس آمارهای موجود حدود ۴۰۰ روستا به‌عنوان روستای هدف گردشگری در





کشور انتخاب شده‌اند که سرمایه‌گذاری روی هر یک از این روستاها می‌تواند در نهایت به توسعه حوزه روستایی پیرامون آن منجر شود (حسن‌زاده، ۱۳۹۳).

## ۹- انواع گردشگری روستایی

توریسم روستایی یکی از اشکال متعدد توریسم است. با توجه به ظرفیت‌های توریستی محلی و اهداف گردشگران، توریسم روستایی را تقسیم‌بندی می‌کنند. آنچه مسلم است این نکته است که توریسم روستایی شامل یکی از انواع زیر می‌شود:

۹-۱ **توریسم فرهنگی:** مرتبط با فرهنگ، تاریخ و میراث فرهنگی، بناها، تاریخ مردم بومی و .. است؛

۹-۲ **توریسم طبیعی:** عمدتاً جنبه‌های تفریحی داشته، دارای آثار اکولوژیکی منفی بسیار کمی و در تعامل با جاذبه‌های اکولوژیکی است؛

۹-۳ **توریسم دهکده:** به توریسمی که گردشگران در خانوارهای دهکده زندگی می‌کنند و در فعالیت‌های روستاییان اعم از اقتصادی و اجتماعی سهم می‌شوند، گفته می‌شود؛

۹-۴ **توریسم کشاورزی یا اگروتوریسم:** گردشگران بدون اینکه آثار مخربی داشته باشند، به دیدن کارهای کشاورزی سنتی مشغول و گاهی در این‌گونه فعالیت‌ها شرکت می‌کنند؛

۹-۵ **توریسم مزرعه یا فارم‌توریسم:** به بررسی و معرفی توریسم روستایی به‌عنوان یک نهاد ویژه در سازمان‌ها می‌پردازد تا آن را به شرکت‌های کشاورزی ارتباط دهد (زردان و همکاران، ۱۳۹۴).

## ۱۰- عواید گردشگری روستایی

اگر ما بتوانیم گردشگری روستایی را در مناطق روستایی کشور گسترش دهیم، آنگاه می‌توانیم انتظار داشته باشیم که عواید زیر برای مان حاصل شود:

### ۱۰-۱ توزیع عادلانه ثروت

متأسفانه متوسط درآمد سرانه جامعه روستایی در ایران، یک سوم مناطق شهری است، این در حالی است که با ترویج گردشگری روستایی بخش مهمی از درآمدهای مناطق شهری در مناطق روستایی خرج می‌شود که همین امر منجر به بازتوزیع درآمد در این مناطق خواهد شد (موحدی، ۱۳۹۷).

### ۱۰-۲ مشاغل پایدار

هم‌اکنون یکی از مشکلات مهم روستاییان در ایران، نبود مشاغل پایدار است و در این سال‌ها خشک‌سالی‌های متمادی و ضعف سیستم کشاورزی مکانیزه در کشور نیز این امر را دامن زده؛ همین موضوع نیز روند مهاجرت روستاییان به شهرها را تسریع کرده است (موحدی، ۱۳۹۷).

### ۱۰-۳ ایجاد اشتغال در بخش‌های صنایع دستی

در کنار بخش کشاورزی در روستاها، همواره صنایع دستی و بومی به‌عنوان یکی از مبانی ایجاد شغل نقش ایفا کرده است و در این سال‌ها متأسفانه با افزایش روند مهاجرت از روستا به شهر، بخش مهمی از صنایع دستی در معرض نابودی قرار گرفته است. به‌عنوان مثال تا یک دهه پیش قالی‌بافی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین رشته‌های اشتغال‌زای در روستاها و شهرهای کوچک نقش ایفا می‌کرد، اما متأسفانه امروز این صنعت در معرض تهدید جدی قرار گرفته است. در صورت توسعه گردشگری روستایی این قبیل صنایع نیز با برخی مدل‌های روزآوری شده دوباره می‌توانند احیا شوند و نقش سابق خود را در مسائل اقتصادی و فرهنگی روستا ایفا کنند (موحدی، ۱۳۹۷).

### ۱۰-۴ ایجاد اشتغال برای زنان

مشاغل خدمات گردشگری از جنسی است که می‌تواند برای زنان، شغل متناسب با شرایط بومی‌شان ایجاد کند و با توجه به افزایش درصد باسوادی در جامعه روستایی و ظهور نسل نویی از زنان تحصیل کرده دانشگاهی حتی در مناطق روستایی، با توسعه گردشگری روستایی می‌توان از این فرصت بهره گرفت. با چنین روش‌هایی جمعیت فعال روستایی افزایش یافته و گردش مالی در منطقه، رونق بیشتری می‌یابد (موحدی، ۱۳۹۷).

### ۱۱- اهداف گردشگری روستایی

گردشگری روستایی نقش مؤثری در گسترش اقتصاد جوامع روستایی و زمینه‌سازی توسعه پایدار روستایی دارد و وسیله‌ای برای تحریک رشد اقتصاد ملی از طریق غلبه بر انگاره‌های توسعه‌نیافتگی و بهبود استانداردهای نواحی روستایی به حساب می‌آید. در توسعه پایدار به رشد اقتصادی و تحقق استانداردهای بهتر زندگی بدون از دست دادن منابع کمیاب طبیعی توجه می‌شود. توسعه پایدار، تلاش برای حمایت از آینده، در زمان حال است (زاهدی، ۱۳۸۲) با گسترش روزافزون مهاجرت‌های روستایی، کاهش درآمد خانوارهای روستایی و افول کشاورزی روستایی، نیاز روز افزون به فعالیت‌های جایگزین و در عین حال مکمل برای کشاورزی در نواحی روستایی احساس می‌شود تا در راستای توسعه پایدار روستایی، امکان بهره‌مندی روستاییان از «معیشت پایدار» فراهم شود که بهبود «کیفیت زندگی» و «رضایت‌مندی روستایی» را به همراه دارد (گودرزی سروش، ۱۳۸۸).

### ۱۲- گردشگری روستایی و نقش زنان روستایی در این صنعت

زنان نقش کلیدی و مهم در توسعه صنعت گردشگری ایفا می‌کنند و حتی برخی از بزرگ‌ترین هتل‌های جهان با مدیریت زنان اداره می‌شود. نمونه بارز این اثرگذاری در کشور ما در شهرهای شمالی مشهود است. نقش زنان در توسعه اقتصادی صنعت توریسم قابل توجه است. علاوه بر این، در اکثر نواحی روستایی کشور، زنان به کارهای دستی چون گلیم‌بافی، حصیربافی، سوزندوزی یا صنایع دستی بومی هر منطقه می‌پردازند که فروش آن‌ها درآمدی قابل توجه برای جامعه میزبان به ارمغان می‌آورد. اشتغال در بخش گردشگری، می‌تواند منافی را برای افراد یا حتی گروه‌هایی از زنان در جوامع خاص داشته باشد. اشتغال در بخش گردشگری، فرصت‌های متفاوتی را نیز پدید می‌آورد و می‌تواند روابط جنسیتی درون جوامع را تغییر

دهد. این کار مستلزم فراهم شدن زمینه‌های لازم است، در حالی که هنوز زمینه‌های لازم در برابرسازی این فرصت‌ها فراهم نشده است (خانی، ۱۳۹۰).

گردشگری قادر است به‌عنوان یک گزیدار در توانمندسازی زنان روستایی از طریق کارآفرینی و کسب‌وکارهای کوچک نقش مهمی را ایفا کند و از این رو، دفتر بین‌المللی گردشگری در مارس ۲۰۰۸ با ارائه برنامه‌های عملی، سازمان جهانی گردشگری را در خصوص ایفای نقشی راهبردی در توانمندسازی اقتصادی زنان وانمود کرد؛ برنامه‌هایی که اساس آن بر کاهش فقر و تقویت هویت زنان و توجه به نقش آن‌ها در فعالیت‌های مرتبط با گردشگری گذاشته شده است محل کار مورد توجه قرار بگیرد (غنیان و همکاران، ۱۳۸۹).

### ۱۳- پیشینه تحقیق

رستمی و زارعی (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که مطالعات انجام‌شده نشان‌دهنده تأثیر فزاینده گردشگری روستایی در اقتصاد روستایی است. این فعالیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با ایجاد اشتغال، متنوع‌سازی اقتصاد خانوار، مشارکت اجتماعی و استفاده از چشم‌اندازها و منابع محلی به‌عنوان مکمل فعالیت‌های کشاورزی در رشد اقتصادی روستا نقش ارزنده‌ای دارد.

غنیان و همکاران (۱۳۹۰) به ارزیابی فضای کارآفرینی در گردشگری روستایی منطقه اورامان پرداختند. یافته‌ها نشان می‌دهد که عواملی چون علاقه‌مندی به تأسیس بنگاه‌های اقتصادی مرتبط با گردشگری، تأسیس و گسترش شبکه‌های تولیدی محلی بین صاحبان کسب‌وکار و وجود امنیت مناسب در سطح منطقه برای کارآفرینان و گردشگران از دیدگاه مردم محلی در قیاس با دیگر عوامل مرتبط با فضای کارآفرینی، جایگاه و اهمیت بیشتری دارند.

رضوانی و نجارزاده (۱۳۸۷)، در مطالعه‌ای به سنجش میزان آشنایی روستاییان با زمینه‌ها و مهارت‌های کارآفرینی پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان می‌دهد که نیمی از روستاییان آشنایی بسیار کمی با زمینه‌ها و مهارت‌های کارآفرینی دارند، بنابراین آموزش و آماده‌سازی محیط اجتماعی و اقتصادی روستاها جهت تقویت کارآفرینی ضروری بوده است.

علی میرزایی و همکاران (۱۳۹۰)، نیز عوامل بازدارنده توسعه کسب‌وکارهای کارآفرینانه روستایی را در چهار عامل زیرساختی، بازاریابی، مدیریتی و سیاست‌گذاری دسته‌بندی کردند.

رنجبری و استعالمی (۱۳۹۳) در مقاله «نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی» به این نتیجه رسیدند که چون صنعت گردشگری روستایی به سرمایه‌گذاری کمی نیاز دارد، زنان روستایی با روحیه کارآفرینی می‌توانند با خلق فرصت‌های شغلی جدید زمینه رشد اقتصادی، کاهش فقر، ارتقا سطح سلامت اجتماعی و کمک به تضمین توسعه گردشگری در روستاها را فراهم کنند.

یاسوری و وطنخواه کلورزی (۱۳۹۴) در مقاله «نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی در دهستان گوراب پس شهرستان فومن» نشان دادند که گردشگری هنوز نتوانسته نقش قابل توجهی در بهبود وضعیت اقتصادی اجتماعی زنان روستایی داشته باشد و عمده‌ترین موانع به ترتیب شامل: نبود تشکلهای زنان روستایی، کمبود فروشگاه عرضه محصولات، کمبود سرمایه اولیه، ناآگاهی زنان از نیازها و سلائق گردشگران، ورود کالاهای خارجی با قیمت کم و نداشتن آگاهی از توانایی‌های زنان.

تقی بیگی و همکاران (۱۳۹۳)، در پژوهشی به بررسی موانع و راهکارهای مناسب توسعه مشاغل خانگی روستایی شهرستان اسلام‌آباد غرب پرداخته و نتایج نشان داد که مهم‌ترین موانع توسعه مشاغل خانگی از دید زنان به ترتیب موانع شخصیتی، فردی، اقتصادی، خانوادگی و دولتی است. از دید کارشناسان، مهم‌ترین این موانع به ترتیب موانع خانوادگی، فردی، شخصیتی، دولتی و اقتصادی هستند.

#### ۱۴- نتیجه‌گیری

امروزه در نظریه‌های جدید توسعه روستایی از کارآفرینی روستایی به‌عنوان راهکاری مناسب برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در جهت تغییر الگوی زندگی کنونی، کاهش شکاف شهر و روستا، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی یاد می‌شود. می‌توان کارآفرینی روستایی را به‌عنوان راهبرد توسعه جامعه روستایی در برنامه‌ریزی در نظر گرفت. در همین حال، کارآفرینی ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار به‌شمار می‌رود. کارآفرینان روستایی به‌دنبال شناسایی فرصت‌های جدید، نوآوری و خلاقیت در فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی، کاربری اراضی و استفاده بهینه، متنوع و نوآورانه از منابع روستایی در جهت کسب سود بیشتر هستند که در این مقوله نقش زنان به‌عنوان یکی از عوامل غیرمشهود و نامرئی در اقتصاد کشاورزی، سهم و نقش عظیمی از کل نیروی انسانی مورد نیاز بخش کشاورزی در سطح جهان را تشکیل داده‌اند. در کشورهای رو به توسعه، زنان امید اوّل برای ارتقاء خانواده‌ها و رشد و توسعه کشورهای خود محسوب می‌شوند و نقش اشتغال کارآفرینانه زنان مقوله به‌سرعت در حال گسترش در جهان است. کارآفرینی و اشتغال زنان روستایی در وهله اوّل موجب افزایش درآمد خانوارها و وهله بعد موجب کمتر شدن شکاف بین فاصله خانواده روستایی و شهری می‌گردد، همچنین اشتغال و افزایش درآمد روستایان، به‌خصوص زنان موجب صرفه‌جویی در هزینه‌ها و همچنین بهبود سواد و بهداشت و بهتر شدن معیشت خانوار می‌شود. از جمله اشتغال‌های کارآفرینانه در حوزه روستایی گردشگری و توریسم روستایی است که زنان روستایی با صرف کمترین هزینه، کمترین ریسک و با آگاهی کامل از استعدادهای قوی درون خویش می‌توانند به اشتغال در زمینه‌های محلی و گردشگری دست یابند. موانع و مشکلات بسیاری برای نیل به این هدف وجود دارد که از جمله: موانع رفتاری و تحصیلی، نداشتن اعتماد به نفس و تصور منفی، همچنین عوامل خانوادگی و اجتماعی و فرهنگی موجود در حوزه روستایی است که جزء موانع مهم و برجسته در راه کارآفرینی زنان هستند و برای فائق آمدن به این امر و موفقیت نیازمند توسعه فرهنگ کارآفرینی و حمایت و آموزش برای کارآفرینان و جامعه مورد نظر است.

توریسم روستایی و گردشگری فرصتی جدید و به‌روز و دارای بازار درآمدزا و مناسب برای زنان بوده و هست که زنان می‌توانند با بهره‌گیری از محیط و امکانات محیطی موجود و با ایجاد جاذبه‌های توریستی اعم از شرایط طبیعی و مورفولوژی و شیوه زندگی و آداب و رسوم و صنایع و غذاهای سنتی و محلی و همچنین آثار تاریخی دست به اشتغال‌زایی و درآمدزایی بزنند که این اشتغال عواید بسیار مطلوبی اعم از توزیع عادلانه ثروت در کشور دارد و باعث ایجاد مشاغل پایدار و افزایش رفاه و سطح امکانات می‌شود.

#### ۱۵- مراجع

- احمدپور داریانی، محمود، (۱۳۸۳)، کارآفرینی؛ تعاریف، نظریات، الگوها، چ دوم، تهران: پردیس.
- آجیلی، عبدالعظیم، (۱۳۸۹)، «ترویج، کارآفرینی و جوانان روستایی»، روزنامه گسترش رکن‌الدین افتخاری.
- عبدالرضا؛ سجاسی قیداری، حمدالله؛ رضوی، حسن، (۱۳۸۹)، «راهبردهای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی مطالعه موردی روستاهای شهرستان خداآباده»، روستا و توسعه، ۹ (۳) صص. ۲۹-۱.
- آراستی، زهرا، (۱۳۸۵)، «زنان کارآفرین ایرانی؛ ساختارهای فرهنگی - اجتماعی مؤثر در ایجاد کسب‌وکارهای کارآفرینانه»، پژوهش زنان، ۴ (۱ و ۲): ۹۳-۱۱۹.
- بقایی، مسیب و نوروزی، امید، (۱۳۸۴)، «توریسم روستایی منبع درآمدی برای روستا»، دهیاری، شماره.
- بوذرجمهری، خدیجه؛ معصومی جشنی، مهدی و جهانتیغ، حسنعلی، (۱۳۹۶)، «بررسی موانع و چالش‌های مالی و بازاریابی کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه‌ی موردی: دهستان سرجهان، شهرستان بوانات)»، همایش ملی بررسی راهکارهای مدیریت توسعه کارآفرینی مدیریت روستایی در ایران، صص ۱۰-۱.
- بیکزاد، جعفر؛ رنجریان، رسول، (۱۳۸۸)، «مشارکت ملی زنان و چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴»، مجموعه مقالات دهمین همایش از سلسله همایش‌های منطقه‌های چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، سندج: دانشگاه آزاد اسلامی واحد سندج، ۱۷ اردیبهشت، صص ۱۵۷-۱۴۵.
- تقی بیگی، معصومه، آگهی، حسین و میرکزاده، علی‌اصغر، (۱۳۹۳)، «بررسی موانع و راهکارهای مناسب توسعه مشاغل خانگی روستایی شهرستان اسلام آباد غرب»، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۵، شماره ۲، تابستان، صص ۳۱۰-۲۸۳.
- جمشیدی، علیرضا؛ جمینی، داود و نظری سرمزده، حمید، (۱۳۹۳)، «بررسی عوامل پیش‌برنده و بازدارنده توسعه کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه موردی: زنان روستایی بخش میان‌کوه شهرستان اردل)»، فصلنامه علمی-پژوهشی زن و جامعه، سال ۵، شماره ۱، صص ۹۴-۷.
- حسن زاده، فریبا (۱۳۹۳)، «گردشگری سبز، محیط زیست و توسعه پایدار»، فصلنامه فضای گردشگری، سال چهارم، شماره ۱.
- حسین‌زاده دلیر، کریم و حیدری چپانه، رحیم، (۱۳۸۲)، «توریسم در ایران، چالش‌ها و امیدها»، دوفصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱، صص ۴۹-۲۳.
- حیدری ساربان، وکیل، (۱۳۹۲)، «نقش توانمندسازی روان‌شناختی بر تقویت کارآفرینی روستایی (مطالعه موردی: استان اردبیل)»، جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۲۰ (۲)، صص. ۲۳۷-۲۱۷.
- خانی، فضیله، (۱۳۹۰)، «تحلیل جنسیتی از درک آثار گردشگری روستایی، مطالعه موردی: روستاهای کن - سولقان در شمال غرب تهران»، مجله توسعه روستایی، دوره سوم، شماره ۱، صص ۳۰.
- خباززاده، نسیم، (۱۳۹۰)، «جایگاه زنان روستایی و موانع مشارکت آن‌ها در فرآیند توسعه»، دهیاری‌ها، ۶ (۳۳): صص. ۱۵-۱۲.
- ربیعی، علی و دل‌باز، هانیه، (۱۳۹۱)، «بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری کارآفرینی در دانشجویان دانشگاه گیلان»، ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی و کار جامعه، شماره ۱۴۹ صص ۴۴-۳۳.
- رستمی، ف. و زارعی، ک، (۱۳۹۰)، «گردشگری روستایی، حلقه گمشده توسعه روستایی»، همایش ملی صنایع فرهنگی و نقش آن در توسعه پایدار، صص ۹-۱.
- رضایی، روح اله؛ شریف زاده، ابوالقاسم و اسدپاسکی، امیر، (۱۳۹۱)، «واکاوی پیامدهای منفی توسعه گردشگری در مناطق روستایی استان قزوین: مطالعه موردی روستای گازرخان»، مجله مسکن و محیط روستا، دوره ۳، شماره ۱۳۷، صص ۹۶-۸۳.
- رضوانی، محمدرضا. نجارزاده، محمد، (۱۳۸۷)، «بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرآیند توسعه نواحی روستایی، توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره دوم، صص ۱۸۲-۱۶۱.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، طاهرخانی، مهدی و سجاسی قیداری، حمدالله، (۱۳۸۸)، «تحلیل ابعاد و عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی کشاورزی مناطق روستایی»، روستا و توسعه، ۱۲ (۳): صص ۷۲-۴۳.



- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ سجاسی قیداری، حمدالله؛ رضوی، سیدحسین، (۱۳۸۹) «راهبردهای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی مطالعه موردی روستاهای شهرستان خداآبند»، روستا و توسعه، ۳ (۹) صص. ۱۳-۰.
- رنجبری، مریم، استعالجی، علیرضا، (۱۳۹۳)، «بررسی نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه موردی روستای شیب دراز و برکه خلف)»، فصلنامه گردشگری و چشم‌انداز آینده، سال چهارم، شماره ۳، صص ۹۶.
- زاهدی، شمس‌السادات، (۱۳۸۲)، «چالش‌های توسعه پایدار از منظر اکوتوریسم»، مجله یا ماهنامه مدرس، دوره ۷، شماره .
- زردان، میثم و مسلم منصوربهمنی، (۱۳۹۴)، «گردشگری روستای و اصول توسعه گردشگری پایدار»، همایش ملی عمران و معماری با رویکردی بر توسعه پایدار، فومن، مرداد ماه.
- شریفی، امید و محسن عادل، (۱۳۹۰)، «تحلیل عاملی موانع موجود در زمینه کارآفرینی زنان کشاورز از دیدگاه زنان نمونه کشاورز منطقه جیرفت و کهنوج»، فصلنامه تحقیقات و زنان، سال ۵، شماره ۱ تهران صص ۱۲۵-۱۱۲.
- علی میرزایی، عرفان؛ اسدی، علی و طهماسبی، مریم، (۱۳۹۰)، «موانع توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط کارآفرین روستایی در استان خوزستان (مطالعه موردی: صنایع تکمیلی خرما)»، توسعه کارآفرینی، سال سوم، شماره دوازدهم.
- غیان، منصور، مجتبی قدیری معصوم، سیدحسین مطیعی لنگرودی، (۱۳۸۹)، «کیومرث زرافشانی، تحلیل ابعاد گردشگری روستایی با رویکرد جنسیتی از دیدگاه جامعه میزبان»، فصلنامه زن در توسعه و سیاست، شماره ۳، ۹۶.
- غیان، منصور؛ خانی، فضیله و بقایی، لیلا، (۱۳۹۰)، «ارزیابی فضای کار آفرینی در گردشگری روستایی (مطالعه موردی: منطقه اورامان)»، مجله پژوهش‌های روستایی، دوره ۲، شماره ۷، صص ۱۲۳-۹۹.
- فرجی سبکبار، حسنعلی؛ بدری، سیدعلی؛ سجاسی قیداری، حمد اهلل و علی شهدادی خواجه عسگر، (۱۳۹۰)، «اولویت بندی توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک پرومتی مطالعه موردی: دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خداآبند استان زنجان»، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۱۵، صص ۶۳-۵۹.
- فیض‌آبادی، حسین، (۱۳۸۷)، «بررسی نقش کارآفرینی، پابندی به اصول تعاون و رابطه آن‌ها در موفقیت تعاونی‌ها»، مجموعه چکیده مقالات اولین همایش ملی تعاون و کارآفرینی، وزارت تعاون، دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران و سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران.
- قادرمرزی، حامد، جمشیدی، علیرضا، جمیتی، داوود و نظری سرمازه، حمید، (۱۳۹۶)، «شناسایی موانع توسعه کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه موردی: دهستان شلیل - شهرستان اردل)»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۵، شماره ۱۷، مردشت، صص ۱۱۸-۱۰۳.
- کرمی، شهره، (۱۳۹۰)، «نظرسنجی زنان روستایی پیرامون اثر توسعه مشاغل جدید کشاورزی بر توسعه پایدار روستایی»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس ملی دانشجویی کارآفرینی.
- گلرد، پروانه، (۱۳۸۴)، «عوامل مؤثر در توسعه کارآفرینی زنان ایرانی»، پژوهش زنان، دوره ۳، شماره ۱، صص ۱۲۳-۱۰۱.
- گودرزی سروش، محمدمهدی، (۱۳۸۸)، «طرح پژوهشی بررسی ساماندهی و ارتقای کالبدی حاشیه‌های شهر همدان»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان.
- منشی‌زاده، رحمت‌اله، (۱۳۸۲)، گردشگری روستایی، تهران: انتشارات منشی.
- موحدی، محمدهاشم، (۱۳۹۷)، «طراحی مجتمع تفریحی توریستی الویج با رویکرد اکوتوریست روستایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم شهر.
- میرترابی، مهدیه‌السادات و حجازی، یوسف، (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر ویژگی‌های فردی و خانوادگی زنان روستایی بر انگیزه مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های کشاورزی»، مجموعه مقالات دومین همایش ملی توسعه پایدار روستایی، همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- ناصری منش، علی، (۱۳۹۴)، «ارزیابی و تحلیل نقش گردشگری روستایی در توسعه کارآفرینی زنان (مطالعه موردی: شهرستان سرعین)»، دومین همایش ملی صیانت از منابع طبیعی و محیط زیست، اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی.



- یعقوبی، احمد؛ موحدی، رضا، (۱۳۹۳)، «مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، سال ۱۲ شماره ۴، صص ۴۲-۷.
- یاسوری، مجید؛ وطن‌خواه کلورزی، ژیللا، (۱۳۹۴)، «نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی دهستان گوراب پس شهرستان فومن»، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال پنجم، شماره بیستم، صص ۵۹-۴.
- Adelaja, Soji; Peterson, Chris; Beth lake, Mary; Popelier, Cristin & Rustem, Bill, (۲۰۰۷). Enabling Innovation in Michigan Agriculture; Available Agriculture Report. East Lansing: MSU land policy Institute, Report # ۲۰۰۷-۰۲.
- Bygrave, W, (۱۹۹۴). The Portable MBA in Entrepreneurship, N.Y: John Wiley & Sons Inc.
- Eben Saleh, M. A. (۲۰۰۲). A transformation in the vernacular landscape of highlands of southwestern Saudi Arabia. International journal of environmental studies, ۵۹(۱), ۳۳-۵۸.
- Kantor, P. (۲۰۰۱). Promoting Women's Entrepreneurship Development Based on Good Practice Programmes: some experiences from the north to the south (No. ۹۹۳۴۵۷۰۲۳۴۰۲۶۷۶). International Labour Organization.
- Kiggundu, M. N. (۲۰۰۲). Entrepreneurs and entrepreneurship in Africa: What is known and what needs to be done. Journal of developmental entrepreneurship, ۷(۳), ۲۳۹.
- Krueger Jr, N. F. (۲۰۰۷). What lies beneath? The experiential essence of entrepreneurial thinking. Entrepreneurship theory and practice, ۳۱(۱), ۱۲۳-۱۳۸.
- Naqvi, Z. F., Shahnaz, L., & Arif, G. M. (۲۰۰۲). How do women decide to work in Pakistan? [with comments]. The Pakistan development review, ۴۹۵-۵۱۳.
- Rao, S. T., Rao, G. T., & Ganesh, M. S. (۲۰۱۱). Women entrepreneurship in India (a case study in Andhra Pradesh). The Journal of Commerce, ۳(۳), ۴۳.